

hasonlít a műfordításhoz, a művésznek az író talmácsolnia kell, nem pedig korunk szempontjai szerint szatirizálnia. Persze ez

felfogás dolga: a jelen sorok írója *A fekete várost* nem érzi szatírájának.

Bán Imre

MÓRICZ ZSIGMOND: ELBESZÉLÉSEK III. (1916—1919)

(Móricz Zsigmond Összegyűjtött. Művei) Sajtó alá rendezte: Illés Endre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953.

A Szépirodalmi Könyvkiadó eddig három kötetben adta ki Móricz Zsigmond időrendben összegyűjtött elbeszéléseit 1919-ig. Ezek a vastkos kötetek és a sorozat immár nagyjából felmérhető arányai újra Móricz hatalmas epikai termékenységére hívják fel figyelmünket. A tizes években három-négy év elbeszélés- és novellatermése már meg is tölt egy-egy jókora kötetet. Pedig ez nem is teljes anyag: az »összegyűjtött művek« sorozata átmenetet, afféle esztétikai közép-arányost jelent a *válogatott* és az *összes művek* gyűjteménye között. De így is — ilyen széles keretű válogatási elv mellett is — hány remek kisepikai alkotást találunk egy-egy kötetben!

A sorozat kronologikus rendje nyomán az elbeszélések egymásutánjában az író fejlődésének vonala is felfedezhető, hol élesen, szinte grafikonon ábrázolható következetességgel, másutt bizonytalanabban, elmosódottabban. Az első kötet elbeszéléseinek időrendje (1900—1912) az előbbi változatot képviseli, különösen 1908—1909-ig világosan kirajzolódik az író fejlődésének útja. Az első kötet elbeszéléseinek sora arról a valóban drámai erű küzdelemről tesz tanúságot, amit Móricz saját hangjának megtalálásáért az új mondanivalók kifejezésére alkalmas írói ábrázolásmód kialakításáért folytatott. Az 1908 előtt írt elbeszélések legtöbbje a Mikszáth-írások derűs-anekdotikus hangulatát idézik ott is, ahol filológiailag kimutatható Mikszáth-hatásról nem is beszélhetünk. Jókai hatalmas példája is egyre nyomja még a fiatal Móriczot. Jókai hatását különösen néhány korai írásában érezni, legfeltűnőbbben a *Borura derű* c. elbeszélésében. De maga vallja, hogy Jókai fogta le a kezét egészen a *Hét krajcár*ig. Persze az írói fejlődés útján nem olyan mechanikus következetességgel váltják egymást az állomások, mint egy menetrendben. 1903-ban például megírja *Az atyafiság* c. elbeszélését, amely már a későbbi, fejlettebb és gazdagabb Móricz-írások szemléletét és ábrázolásmódját igéri. Jóllehet ezt a novellát még sok szál fűzi a bátorító példához, Tolnai Lajos írásaihoz. Az író révbeérkezését sem lehet egyértelműen csak a *Hét krajcár*hoz kötni, noha Móricz is a

Hét krajcárt emlegette ilyen vonatkozásban. (Persze a *Hét krajcár* jelentőségének megítélésében Móriczot is befolyásolhatta a tény, hogy a *Hét krajcárral* nyert polgárjogot a Nyugat írói között.) Ma már Móricz életművének történelmi és irodalomtörténeti távlatában úgy tűnik, hogy a *Hét krajcár* inkább egy korábbi szakasz lezárása, betetőzése. A *Hét krajcár* nem távoli rokona az olyan fajta tragikus kicsengésű Mikszáth-novelláknak sem, mint például a *Bede Anna tartozása*. Az új szemlélet, az új ábrázolási mód élménye mindenestre nagyobb erővel ragadja meg az olvasót a *Hét krajcár* nyomán támadt novellákban a *Judith és Eszterben*, a *Márkusban*, a *Szászszinselyem keszkenőben*, a *Sustorgós, ropogós tafotában*, a *Magyarosban*, a *Tragédiában*, a *Csatában*. Ha a felszabadító újat szubjektíve a *Hét krajcárban* találta is meg Móricz, annyi bizonyos, hogy nyomban a *Hét krajcár* után továbblépett egy lépéssel. Mintha Móricz, egyik nemrégén publikált¹ levélbeli megjegyzése — bár némileg más összefüggésben — erre a kiérezhető különbségre utalna: »... eddig bizonyos fokú gögből és dacból ezen a téren óvakodtam kimutatni az igazi szennyesemet. Csupán a *Judith és Eszterben* engedtem, — s a *Hét krajcárban* is némileg a tartózkodásból.« Ezekben a novellákban olyan figurákat ragad meg az életből, a paraszti világból, amelyeknek párját hiába keresnénk írótársai, vagy elődjei műveiben, vagy akár Móricz korábbi írásaiban. Ezek a novellahősök már nem afféle kuriózumok, mint a *biblia fejedele* Borcza Áron tiszteletese, mint a *Rektor bácsi*, mint *Rakoncza Ábris*, a »pincekurátor«, vagy az eszelős táncát járó bolond parasztasszony *Dorkó*. Nincs sorsukban semmi esetleges, (csak egyéni) történetüket nem az anekdóta fordulatai bonyolítják már, hanem valami mélyebb sorsszerűség, többnyire a társadalom életének hol rejtve ható, hol nyílt emberi összecsapásban kirobbanó törvényszerűsége. A *Márkus* harangozója, a *Tragédia* Kis Jánosa, a *Judith és Eszter* Esztere, vagy a *Sustorgós*,

¹ Belia György — Sándor Anna: *Schöpfliin Aladár hagyatékából*. ITK. LVII. évf. 1—4. sz. 1953, 337. 1

ropogós tafotába Kerek Pétere már vérbeli és merőben új típusok irodalmunkban. Az emberi küzdelmek, összecsütközések írói megéleventésében Móricz emberbrázoló ereje is tovább fejlődik és mindezzel együtt az író előadásmódja is átalakul, az elbeszélő-anekdótikus modort, a tömörszerkezetű, drámai feszültségű novellisztikus előadásmód váltja fel. Az egyének összecsapásában a falu szembenálló osztályai vívják meg harcukat. Ezekkel a robusztus erejű nagy novellákkal egy időben írja a *Sáraranyt* is. Természetesen az ezt megelőző korszak hangja sem vesz el. Az 1911-es *A peregrinus*, *A nemes kocsis*, a *Füsti fecskék*, a *Vízit*, vagy az 1912-es *Kölcsönkenyér visszájár* c. írásai inkább a korábbi elbeszélések folytatásai hangban, szemléletben, témában, előadásmódban. (Az 1920-as években az anekdóta új virágzásnak indul Móricz műveiben. De ez már másfajta anekdótázás: az *Úri muri*, az *Ebél*, vagy az *Esőleső társaság* anekdótái mindig kritikai élű, leplező történetek. Ebben a korai szakaszban azonban sokszor ott sem használja ki az anekdóta kritikai vagy éppen szatirikus lehetőségeit, ahol a téma is és Mikszáth hagyományja is e felé vihetné (*Pincekurátor*.)

Az író többéves nehéz küzdelem árán kialakította a maga világát, az ezután következő szakaszt pedig, az 1910-es évek elejétől kezdődő korszakot, inkább a tematikai gazdagodás jellemzi. A korábbi évek erősen paraszti tárgyú érdeklődése, falusias környezetű világa kiszélesül. Érdeklődéssel fordul a vidéki kisvárosok felé, egyik kiváló novellájában a fővárosi kishivatalnokok háborús napjait rajzolja meg, a történelemből is merít, és a legerősebb tematikai ujdonságot maga az egykorú történelem szolgáltatja számára, a világháború frontélményeit írja meg karcotban, elbeszélésben, novellában. Az igazi nagy Móricz-novellák ezután sem ritkák, ha nem terem is már olyan gazdagságban egy-egy év, mint az 1908-as, 1909-es esztendő. 1912-ből a *Mese a zöld fivőn*, 1914-ből a *Csata napja*, 1915-ből a *Zsuzsanna Klagenfurtban*, az *Erdei kis piros virágok*, a *Reggeli kaszinózás*, vagy a *Birkaitató válú* a nagy klasszikus írások szintjére szökik fel. Mégis valahol az 1912-es esztendőől egy-egy év elbeszélés-anyagának összképe mintha valami megtorpanást, megállást jelezne. Persze az írói alkotás módjának is megvan a maga ritmusa, nem múlhatja az író felül minden második, vagy harmadik írásában önmagát, de ezeknek az éveknél kb. 1915-ig az alapszínét mégis az olyanfajta kisebbjelentőségű, néhol hamisan érzelmes vagy kevésbé eredeti elbeszélések adják meg, mint a *Nemesis*, a *Fájpírág*, a *Szerelem csók nélkül*, a *Selyemhernyó*, vagy a rövidebb lélekzetűekből *A kappan*, a *Lopják a szőlőt*, vagy a *Szerelem*. (Az sem közömbös, hogy az e fajta írásokkal sokban rokon *Nem*

éthetek muzsikaszó nélkül, szintén ebben a periódusban, 1914-ben jelenik meg a Pesti Hírlapban.) Annyi bizonyos, hogyha egymás mellé állítjuk e sorozat első (1900—1912) és második (1912—1915) kötetét, egészében az első kötet anyaga az erőteljesebb, az erede-tibb.

Az ilyenfajta összehasonlítással kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy e sorozat egy-egy elbeszéléskötetének időkeretét szükségképpen nem annyira elvi jellegű korszakhatárok, mint gyakorlati, terjedelmi stb. okok határozták meg.

Így a minket ez esetben részletesebben érdeklő harmadik kötetet sem, mint Móricz fejlődésének önálló korszakát, elhatárolható szakaszát vizsgáljuk, hanem csak mint négy év (1916—1919) — Móricz pályájában igen fontos négy esztendő — elbeszélés- és novellatermesének gyűjteményét, a kötet, az összeállítás szerkesztési elveit is érintve.

A harmadik kötet anyagából elsősorban a háborús témájú írások tűnnek ki mennyiségben is, érdekességben is. A kötet valamennyi háborús novellája érett és maradandó írói alkotás. Tudjuk, nem egykönnyen jutott el Móricz ide. Nem találta meg könnyen azt az elvi meggyőződést, azt az alapot, amelyből ezek az írások táplálkoznak. A háborús első hónapjaiban ő is a háborús propaganda hatása alá került. A fejét vesztett tömeg háborús hangulatában nem látta meg a felülről jövő hivatalos inspirációt, valami hatalmas vitalizmus kirobbanását vélte ebben a szálnalmas tömegmámorban. Erkölcsei tisztulást is várt a háborútól; a jobb jövő eljövését, a tespedés évtizedei után. Ez az elképzelés a korabeli sajtó háborús publicisztikájában sem idegen gondolat, gyakran emlegetnek hasonlókat. Karinthy egyik háborúellenes írásában meggyőzően le is leplezi — sok egyébvel együtt — az efféle szövegek hazugságát.² Móricznál azonban még ezek mögött az elkoptatott tételek mögött is ott érezni a szubjektív és időleges meggyőződés hitelét. A hamis elképzelés mélyéri a tiszta szándékot. Egy ideig vissza-vissza tér nála ez a gondolat és konkretizálódik is. Nagy Péter Móricz-könyve idézi³ Móricz *Átokverte orosz föld* és az *Orosz vérpatlak* című cikkét. Az utóbbiban (1915 januárjában jelent meg a cikk) többek közt arról ír, hogy »az orosz népet ez a mostani háború fogja rávezetni arra, hogy magára eszméljen... A háború után, akár győz az orosz hadsereg, akár nem, meg fognak újulni tizszeres, százszeres erővel a lázadások, a szervezett források... Az emberiségnek, ha egyéb haszna nem lenne a háborúból, az az egy meglesz, hogy egy százmilliónál na-

² Karinthy Frigyes: *Jövendő. Krisztus vagy Barabás. (Háború és béke)* é. n. 194. l.

³ Nagy Péter: *Móricz Zsigmond*, 1953. 94. l.

gyobb tömege boldogabb sorsot vív ki magának. «Pár héttel később többek közt ezt írja egyik cikkében: »Most kell ebben a háborúban megijodnia az elvénhedt Európának, ahogy a tűzben ifjává születik a mesék agg főnixszamadara... Nagy háborúk után mindenkor nagy pótló munkák, nagy felszabadulások kezdődnek, de olyan még soha, mint most amilyen.«⁴

A frontélmények nyitják ki teljesen a szemét. Haditudósítóként kerül saját kérésére a frontra. Levélben kéri Tisza István közbenjárását, hogy önállóan, mint író elmehessen a harctérre, egészen a lövészárkokig. Tisza teljesíti kérését, de válaszeleveníben elfogult kritikai megjegyzéseket tesz Móricz irodalmi működésével kapcsolatban. »Azt írta nekem — írja Móricz Tisza leveléről⁵ — hogy reméli, hogy kinn a harctéren megismerem a hős magyar katonát és megszeretem, mert eddigi műveimből úgy látja, hogy az az író vagyok, aki a magyar parasztot csak elítéli és egyáltalán nem szereti. Ez természetesen nem okozott nekem semmi aggodalmat, mert hiszen én nem kritikát kértem a miniszterelnöktől, hanem segítséget, hogy kimehessek; hadd nézzem meg odakinn saját szememmel is azt a magyar parasztot, akit szerinte nem szeretek.« Még magasrangú tisztit kalauzt is kap Móricz a frontra, Tisza bizonyára reménykedett egy kicsit abban, hogy a háborús sajtónak még megnyerheti Móriczot.

Móricz valóban a saját szemével nézett körül a frontokon és volt bátorsága ahhoz, hogy megírja az igazságot, más amennyire a háborús cenzúra engedte. Néhol a teljes érthetelenségig csonkították meg a cenzorok a cikkeit. 1915 júliusában jelenik meg a Világban az *Erdei kis piros virágok* c. frontnovellája. Azt mondja el benne, hogy egy tartalékszázad hogyan kerül ki váratlan parancs folytán a tűzvonalba. Hogyan kerülnek a »puskaporot még alig szagolt« újoncok a halál ijesztő közelségébe. Mintha Móricz is ezzel az írásával esett volna át valamiféle tűzkeresztségen, a maga módján való »háborús« író tűzkeresztségén. Az olvasót a front, a háború valóságával döbbsenti meg ez a nagyszerű írás. Ettől kezdve írja maradandó értékű frontnovelláit. Még ebből az évből, 1915-ből való az *Ői korona*, a *Fiakereső*, a *Két tűz között*. Legértékesebb háborús tárgyú írásait az Elbeszélések harmadik kötetében találjuk, az 1916—17-es anyagban. Ami szemléletbeli bizonytalanság volt Móriczban a háború első hónapjaiban és első évében, azt kikorrigálta az élet, a hatalmas tapasztalatanyag. Csodálatos szívóssággal munkált benne már ebben az időben is a valóság meg-

ismerésének vágya. A többi haditudósító megmosolyogja, minek törtet ki a frontmögötti biztonságos vezérkari kastélyból a tűzvonalba, a bakák közé. (Ő meg Jászi Oszkár elvontságán derül, aki arra hivatkozva marad távol a tűzvonaltól, hogy a háború ügyis teoretikus jóslatait fogja igazolni, nincs szűksége közvetlen élményekre.) Kötet-számra írta jegyzeteit. Ugylátszik itt a fronton szokja meg az állandó jegyzetést, ami aztán élete végéig elkíséri. »A papír s a ceruza minden szemérem nélkül állandóan a kezemben volt, de ez különösen a háború alatt vált valóságos mániámmá...« — vallja évek múltán háborús visszaemlékezésében. »A háború első pillanatától kezdve elválasztja a maga harcát, a »magyar Pokollal« való harcot a hódító háborútól és 1914 júliusától kezdődően versben, cikkben újra meg újra felemeli tiltakozó szavát. Móriczot belsőleg készültenül éri a háború hulláma, hiányzott belőle Ady biztonsága, tisztánlátása, de rendkívül erős valóságérzéke előbb-utóbb őt is kivette az ingoványból, mint életében máskor is, későbbben is, többször. Már az első frontról küldött karcolataiba és elbeszéléseibe is a hamis tendencia ellenére a gazdag megfigyelések egész tömege kerül és egyre több olyan reális mozzanat és részlet, amely ellentétben áll e cikkeik, elbeszélések irányzatával (pl. *Kárpáti vihar*, *Gombaszedés*.)

Ennek a nagy átalakulásnak a hitelét leg-tisztább háborús írásainak művészi ereje bizonyítja. 1915 nyarától az *Erdei kis piros virágok* megírásától kezdve háborús novellái méltó folytatásai a *Hét krajcár*- és a *Tragédia*-kötetek klasszikus írásainak. Ezekben a művekben újra magára talál. Harctéri írásainak legjavát most látjuk így együtt a második és méginkább a harmadik kötetben. Ebben a jó válogatásban így egymás mellé rakva, jelentősebbnek tűnnek ezek a novellák, mint eddig gondoltuk volna. (*Napsütéses réten*, *holdvilágos éjszakán*, *Orosz cigarettá*, *Kárpáti emlék*, *Egy szegény fecske*, *Hőskor*, *Szarvasbögés 1914-ben*, *Idegsokk*, *Sic itur*...). Az egyik elbeszélés erősíti, kiegészíti a másikat. Úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint egy összefüggő ciklus darabjai és — ami a legfontosabb, — egészükben megálló erejű összképet adnak a világháborúról, a frontok pokláról. A nagy realista tömörítő erejével egy-egy képben egy-egy jelenetben a háború egész körzalmát érzékeltetni tudja. A harcterek világát Móricz realista novelláiból minden bizonyítékkal teljesebben átélni az utókor, mint Molnár Ferenc sokkal terjedelmesebb és sokkal több részletet megőrző haditudósító-gyűjteményéből, (hogy a legszínvonalasabbat említjük e műfajból), vagy akár az *Elsodort falu* naturalisztikus-apokaliptikus háborús lapjai-

⁴ *Tavaszi elé*, Világ, 1915. 45. sz.

⁵ *Emlékszem*. Szegény emberek, 1939. 148. l.

⁶ *Emlékszem*. Szegény emberek, 1939. 147. l.

ról. Mórícz harctéri novelláinak talán csak a festészetben van rokona: Mednyánszky László. Mednyánszky ecsetje tudott egy-egy képből olyan sokat elmondani a lövészárkok világából, mint Mórícz legjobb háborús írásaiban.

De Mórícz háborús írásaiból a derűs színlét sem hiányzik és ez semmit sem tömpít az összkép borzalmán. Az egyszerű parasztlakák humorát, leleményességét is észreveszi. Milyen szeretettel rajzolja meg az idegen városban botladozó-bámészkodó két székely katonát. (*Két kis magyarok*), vagy milyen felejtethetetlen az a kis derűs jelenet, amikor a bakák a lövészárkok közé tévedt fehér macskával játszanak. (*A macska*) Parasztszemlélete új színekkel gazdagodik. Az egyszerű bakák értékes emberi vonásai is jobban megmutatkoznak a front keserves napjaiban. Ahogy a bakák tisztjeik mellett szorgoskodnak, buzgólkodnak, érzik, hogy nem a szervilizmus hajtja őket, nem is valami patriar-chális érzés, csak emberi szóra éhesek, jó szóra és emberi magatartásra (*Orosz cigaretta*, *Kárpáti emlék*), de a tisztí tekintélyt óvó rideg és embertelen formalizmus minduntalan ráébreszti őket szolgavoltukra. Egy idejét-múlt társadalmi rend tarthatatlansága, anakronisztikus grotesksége a frontélet közelségében még jobban kiviláglik. Ahol fény villan Mórícz háborús írásaiban — 1915 után — ott mindig a magyar bakákról szól, elgyönyörködik szívósságukban, ügyességükben, emberségükben. De ez az érzés mindig fájdalmas tanulsággal párosul benne már ebben az időben. A fronton szerzett tapasztalatai nap mint nap megerősítik és elmélyítik benne azt a felismerést, amit először 1910-ben az ököritói tüzvész nyomán tört rá elemi erővel, hogy a nép értékes tulajdonságai értelmetlen életben fecsérlődnek el, a hivatalos vezetőréteg nem alkalmas arra, hogy a népet vezesse. A nép és a magyar vezetőréteg között áthághatatlan szakadék van. Jelentős és korszakjelző regényét a *Fáklyát* is ezek a tapasztalatok, a háború tapasztalatai érlelik meg benne. Újra előveszi korábbi regénypróbálkozását, a *Lobogó szövetneket*, amelyet már 1910-ben közölni kezdett a *Világban* és ebből növeszti ki a *Fáklyát*. »Most újra rám szakad a be nem végzett munka kielégítetlenségének izgalma — írja a Nyugat 1917. májusi számában, a *Fáklya* közlésének megindulása alkalmából. — A régi elgondolás keretében valami mélyebb korkép tűnik fel előttem: a vér és acélözön, a világháború, mint államrend-szer előtti élet. Nehéz és fullatag levegő, most már modhatjuk: a vihar előtti csend.« Mórícz intenzívebb történelmi érdeklődése is valahol itt kezdődik a háborús évek, a *Fáklya* megírása körül. A világháború előtti kor felé már ugyanazzal a lázas érdeklődéssel fordul, mint majd későbbi, multidéző regényeiben a millénium kora, Báthori Gábor és Bethlen

Gábor Erdélyec, vagy 48 felé, hogy a jelen égető társadalmi problémáinak gyökerét korábbi évtizedek, vagy évszázadok történelméből kitapintsák.

A front Mórícz számára nem külön földrés, nem egzotikum, a front világot is ezer szál köti az otthon, a hinterland, a civil társadalom világához. És nemcsak érzelmi szálak. A civil élet, a polgári társadalom törvényszerűségei a fronton sem szűnnek meg, sőt bizonyos vonatkozásban még inkább kiéleződnek. A *Sic itur* érdemrendet hajhászó ezredese, már a háború utánra gondol és a maga karrierje érdekében egész századokat kerget egy kockázatos vállalkozás során a halálba. A *Szarvasbőgés 1914-ben* nagyszerűen megrajzolt spekulánca pedig nemcsak névben, de típusban is rokona Cseőrgheő Csulinak. A frontnovellák mellett az otthoni életet is megrajzolja, a háborús nyomor vigasztalanságát, nyomott léghőjét. (*Sírató*, *Mindenütt jó, de legjobb itthon*.)

Mórícz nemcsak a háború igenlésétől került ekkorra már nagyon messze, de társadalomkritikája is jelentős mértékben élesedik és gazdagodik. Így jut el a *Szegény emberek* megírásához. Művészi tömörítő ereje ebben a legtökéletesebb. Az egész háborús kor fojtott léghőre ott feszül ebben a klasszikus novellában és egész háborús nemzedék tanulsága: állattá züllesztette az embert ez a háború, de megtanította gondolkodni, a legutolsó, a legelestebb ember is tudja már, hogy nem az az ellenség, aki a lövészárból farkasszemét néz vele, hanem azok, akik halálba vezényelték.

A nem-háborús tárgyú vagy hangulatú írásai közül a híres és többször átdolgozott elbeszélése az *Égi madár* a legjelentősebb alkotás. A kötet legtökéletesebb novellája. A novellaíró Mórícz első nagy korszakának, a *Hét krajcárral* kezdődő realista parasztnovelláknak a folytatása, nemcsak témában és szemléletben, hanem drámatiságában is. De sokkal motiváltabb, gazdagabb amazoknál, lélekrajzban, társadalomkritikában egyaránt. A *Márkus*, a *Sustorgós*, *ropogós tafotába*, a *Végvacsora*, vagy a *Magyarosan* parasztjaiban van valami visszatérő, szinte egybevágó vonás, — mint a Mórícz-irodalom már régen észrevette — zsupori, kuporgató anyagosság, másrészt vak indulatosság, vérbő erotika és vaskos kegyetlenség. Egy-két jellemző és általa felfedezett paraszti jellemvonással farag ki egy egész embert. Néhol egyoldalúan túl is hangsúlyozza ezeket az »új« vonásokat parasztjaiban, nyilván a korabeli irodalom hamis parasztszemléletének, papírfiguráinak visszahatására. Az *Égi madár* nagygazdája már sokkal összetettebb, bonyolultabb figura, mint emezek. Az *Égi madárban* a polgárosodó paraszt útjának már későbbi stádiumát rajzolja meg Mórícz. Komáromi már nem

kuporgató, hanem urizáló és pöffeszkedő gazdagparaszt, gyáva és erkölcstelen, már megrontotta a vagyont, szerelmi vetélytársát csendőrökkel akarja lehetetlenné tenni. A falu szembenálló rétegeinek ellentéte, a családot feszítő és szétvető osztályharc — Móricz gyakran visszatérő témája — is itt bontakozik ki a legteljesebben, minden eddigi novellájához mérve. Még egy új vonása van ennek a remek novellának. Az a tisztáncsengő, szép líra, amely végül az egymásratalált emberpár boldog örömét hirdeti, amely szinte átalakítja a történet végén a novella nyelvét, stílusát, a *Pillangó* és az *Árvácska* sajátos móríci lírai realizmusát igéri már.

A későbbi nagy művek csírája a kötet több novellájában felfedezhető. Már említettük, és Nagy Péter könyve is utal erre, hogy a *Sic itur* már a kritikai realista korszak egyik korai megnyilatkozása. Legszembetűnőbbben a *Nihilista* c. elbeszélésben található meg egy későbbi regény, a *Rokonok* csírája. A *Rokonok* és a *Nihilista* kapcsolata ma már közismert. Ezzel kapcsolatban csak azt jegyezzük meg, hogy Kopjáss e novellabeli ősenek, a *Nihilista* állatorvosának purifikátor szerepe éppoly ellentmondásos, mint majd Kopjássé lesz. Kicsinyes sértődésből megy el a mézszárszékre, ahol a botrányos húsvágást felfedezi: eszébe jut, hogy az állatorvoskolléga sógora a patikusnak, aki imént köszönnélkül elfordult tőle.

Az 1919-ből való *A nevelő* c. novellája már a *Légy jó mindhaláltig* élményköréből fakad. A novella hősenek emberi sérelmeiben ugyanazok a lelki, másrészt társadalmi rúgók mozognak, mint majd Nyilas Misi történetében.

A következő korszak nagyobb műveit jelző írások közül még a *Vidéki hírek* c. kisregényre érdemes felfigyelnünk. A Kiskúnságon játszódik, a *Kerek Ferkó* és az *Úri muri* környezetében, a múlt század utolsó esztendejében, tehát nem sokkal a milleneumi évforduló, az *Úri muri* cselekményének ideje után, a *Kivildágos kivirradtig* időpontja után egy évvel. Első látásra igénytelen história, olyanféle írás, mint az előző évek néhány elbeszélése, amelyek mintha valami időleges megtorpanást jeleznének Móricz kispikájában, mint a *Nemezis*, vagy a *Szerelen csók nélkül*. A könnyű kisvárosi szerelmi párcserék történetének hátterében azonban (és ez a háttér sokszor nagyon is előre ugrik ebben a kisregényben) a kiskúnsági civis-életformának néhol olyan kritikáját adja Móricz, ami szintén egy későbbi korszakának jelentkezősét mutatja, ha nem kötődik is a *Vidéki hírek* közvetlenül valamelyik későbbi művéhez, az *Úri muri*hoz is csak színtérben és hangulatilag. Az emberek életét apró, érdektelen ügyek és kicsinyes pletykák mozgatják és irányítják ebben a kúnsági kisvárosban. A város vezetőrétegének egyetlen szellemi táplálékát a vá-

rosi zuglap és melléklete jelenti, az anyák és lányok leleménynélküli és igénytelen férjvadászataikat szövik, az alacsony és színvonalatlan életből csak egy-egy pezsgős éjtszaka jelent némi kitorési lehetőséget. Petőfi-ünnepre készülnek, Petőfi halálának 50-ik évfordulóját ünnepli a kúnsági kisváros. A kisvárosi vezetőréteg fantáziátlan formalizmusa, hazafiaskodásának tartalomnélkülisége a Petőfi-ünnepség előkészületeiben lepleződik le a legtisztábban: a nők óriási lantot készítenek nefelejtszből, két palmaággal, alul pedig rózsacsokorral. Az ünnepély után bált rendeznek majd, mert mint a társaság egyik hölgytagja véli, Petőfi is szeretett táncolni. . .

A kisváros fülldet, tepsőd világot Móricz már mesterien ábrázolta öt évvel korábban is *Az Isten háta mögött* c. kisregényében, de az *Isten háta mögött* színterét, a kis felvidéki várost, mint egy zárt különvilágot tekintette még Móricz, ahogy a regény ötletéhez is egy felvidéki utazás során jutott. A *Vidéki hírek* Künterebese már nem kuriózum számára, több ennél, izgató és fájó probléma: az alföldi magyar kisváros társadalmi kérdései foglalkoztatják.

A kötet elbeszélései közül öt írás származik a forradalmak hónapjaiból, az *Új földesurak*, és a *Lakodalomváltás* 1918 végeről, a *Hotelportás*, a *nevelő* és a *fejsze* 1919-ből. Az új világ igenléséről, egyértelmű vállalásáról vallanak ezek az írások. Nem sok novellát írt ezekben a mozgalmas hónapokban, riportot, újságcikket, annál többet, — egy kötetre valót. A sűrű és gyors reflexiók ideje volt ez Móricz pályájában. De ez a néhány elbeszélés azt mutatja, hogy a sok friss benyomás szépirodalmi kifejezésére is volt igénye, regényt is akart írni a termelőszövetkezetek életéről. A kötet 1919-es anyagából a *fejsze* jelzi a legnagyobb írói szándékot: egy szerencsétlen asszony öntudatraébredése a novella témája.

A kötet anyagában hat olyan elbeszélés is van, amely most jelent meg először kötetben. Két háborús írás, a már említett *Sic itur* és a kissé mérsékelt *Unalmas nap a fronton*, mely *váratlanul érdekesen végződik*, vagy *Árgilus és Tünder Ilona*, egy Vörösmarty soraival bókoltató hadapródról.

A hat »új« novella közül a *Hercegi kegy* a legsikerültebb. Kítűnő szatirikus írás egy szervilizmusába beletorzult urasági gyakornokról, akinek végül mérhetetlen alázatossága, gerinctelensége okozza vesztét. A *Pej paripám* *Pejko* Móricz betyártörténeteinek gyűjteményét gazdagítja egy szép és elfelejtett betyárnovellával és azt is jelzi, hogy Móriczot szinte minden korszakában foglalkoztatta a betyárromantika. A további két novella (*Máli néni*, *Fellegjáró*), különösen az első, szintén megérdemelte, hogy kiemeljék a

korabeli sajtó lapjairól Móricz Zsigmond összegyűjtött elbeszéléseinek sorozatába.

A sajtó alá rendező válogató-munkáját csak dicséret illetné, ha nem maradt volna ki a kötetből két ezidőből való kiváló novella, a *Kakastollas ember* (1916) és a *Péter körülnéz lány után* (1917). A *Kakastollas ember* a földesúri réteg és a csendőrség egymás kezére játszó érdekszövetségét mutatja meg egy hetvenkedő csendőr önéleplező szavaiból. Az utóbbi novella egy leánynézőbe járó parasztfiú apró kalandjait mondja el. Kis vidám történet, de nem az első korszak paraszti idilljeire, a *Csill-csaltra*, vagy a *Kokasra* emlékeztet, hanem már a sokkal későbbi *Boldog emberre*. Azt idézi nemcsak a novella színtere, a tiszaháti táj, de a hangulat és az előadásmódja is. Szerkezetileg sem olyan kikerekített, mint

korai derűs paraszti írásai, népiessége is mélyebb, hitelesebb, akárcsak a 30-as, 40-es évek Móricz-epikája. Néhol szinte úgy hat, mintha valóban a Boldog emberből lenne kiszakítva. Befeztettsége mellett is valami szélesen hömpölygő epikát éreztet az olvasóban.

E két novella művészi értékéhez nem fér szó, nyilván az időrend eltevesztéséből maradhattak ki a harmadik kötetből. Helyes lenne a következő kötet elejére, vagy végére pótlólag betenni, mert ez a két nagyszerű írás nem maradhat el Móricz elbeszéléseinek gazdag gyűjteményéből.

A kötet értékét Ferenczy Béni nagyszerű illusztrációi is emelik.

Vargha Kálmán

KATONA JÓZSEF VÁLOGATOTT MŰVEI

(Magyar Klasszikusok). Sajtó alá rendezte Solt Andor, bevezette Molnár Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1953

Katona József életműve a magyar drámairodalom kezdete és csúcspontja is mind a mai napig. Művében az addig szinte nem létező, legalábbis gyermekcipőben járó magyar dráma európai színvonalra szökken és a shakespearei drámái realizmus mélységével ábrázolja a Szent Szövetség Magyarországnak problémáit. Katona munkássága hatalmas költői vízióval vázolta fel a társadalom méhében készülő forradalom perspektíváját és egyben tragikumát is. A reformkorszak irodalmában ő volt az első, aki egyetlen drámai koncepció keretén belül döbbenetes erővel ábrázolta mindazokat az ellentéteket, amelyek jellemzőek voltak a társadalmi fejlődés adott szakaszára, és egyben történelmi jellegűek is voltak. Katona életművének megszületését, a világirodalmi színvonalú, az antik tragédiák, és Shakespeare mértékével mérhető magyar dráma létrejöttét a XIX. század első felének társadalmi fejlődése tette lehetővé. Ez a társadalmi fejlődés dobta felszínre most már félreérthetetlenül a magyar nemesség és az idegen udvar, valamint a nemesség és a jobbágyág az adott társadalmi forma keretein belül meg nem oldható ellentétét és ezáltal megteremtette annak lehetőségét, hogy a társadalom helyzetét hatalmas, társadalmilag és lélektanilag hiteles, tragikus erejű konfliktusba sűrítve lehesen ábrázolni. Katona pályája pazar kezdete lehetett volna egy olyan irodalmi fejlődésnek, amely vetélkedhetett volna az i.e. V. század görög és a XVI—XVII. század angol fejlődésével. Az V. század Görögországa az antik demokrácia virágkorát élte, de már érződtek azok az erők, amelyek a görög demokrácia bukását előidézték, és egyre jobban mélyült

a szakadék az alapvető osztályok között előrevetítve egy következő fejlődési szakasz árnyékát. Angliában pedig a bomló feudalizmus és a kialakulóban lévő polgári rend határmegyéjén született meg a dráma nagyszerű fejlődése, amely fejlődés csúcspontját Shakespeare művészete jelentette. A magyar társadalom hasonló nagy változások és ellentétek korát élte a XIX. század első felében és nem a magyar írók tehetségén múlott, hogy a nagy ellentétek kora nem nyerhette el méltó ábrázolását nagy magyar drámák sorában, hogy Katona kezdeményezése egészen a mai napig egyedül áll irodalmunkban, és nem követte értékben még csak hozzá hasonlítható dráma sem.

Katona műveinek értékelése a magyar irodalomtörténetírás egyik állandó problémája volt, különböző politikai és esztétikai felfogások hívei harcoltak Katonáért és a most már több mint egy évszázados harc folyamán bekövetkezett az a helyzet, hogy Katonát kisajátította az irodalomtörténet. Tudósok olvasták és elemezték Katona műveit, tanárok kötelező olvasmányak jelölték ki a Bánk Bán-t és a diákok megtanulták a tankönyvek sablonjait, de éppen ezért Katona művét kezdte ellepni a könyvtárak pora, mint ahogy az minden pusztán irodalomtörténeti érdekességű életműnél be szokott következni. Annak ellenére, hogy színházaink jóformán állandóan játszották a Bánk Bán-t, Katona műve még mindig nem vált ható és ma is alkotó kulturális tényezővé népünk életében, és ami a legfontosabb, nem tartozik népünk állandó olvasmányai közé. A Bánk Bán nemes hagyomány minden olvasó és színházlátogató ember számára, de csak ha-